

ТАРЫХ ИЛИМДЕРИ

Шаанов Т. М., Эшиева Б. И.

Шаанов Т. М. – доцент, ОшМУ

Эшиева Б. И. – магистрант, ОшМУ

КЫРГЫЗСТАНДЫН ТҮНДҮК РАЙОНДОРУНДАГЫ ЖЕР-СУУ РЕФОРМАСЫНЫН ЖҮРҮШҮ, ЖЕР ҮЛҮШТӨРҮН БӨЛҮШТҮРҮҮ ЖАНА АНЫН НОРМАЛАРЫ

ХОД ЗЕМЕЛЬНО-ВОДНОЙ РЕФОРМЫ В СЕВЕРНЫХ РАЙОНАХ КЫРГЫЗСТАНА, РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ДОЛЕЙ И ЕГО НОРМЫ PROGRESS OF LAND AND WATER REFORM IN THE NORTHERN DISTRICTS OF KYRGYZSTAN, DISTRIBUTION OF LAND SHARES AND ITS NORMS

Аннотация. Жер-Суу реформасынын тарыхы Совет бийлигинин алгачкы жылдарында азыркы Борбордук Азия республикаларынын аймагын камтыган тарыхый маанилүү окуялардын бири болгондугу белгилүү.

Аннотация. Известно, что история земельно-водной реформы явилась одним из важнейших исторических событий, охвативших территорию современных среднеазиатских республик в первые годы советской власти.

Abstract. It is known that the history of land and water reform was one of the most important historical events that covered the territory of the modern Central Asian republics in the first years of Soviet power.

Негизги сөздөр: реформа, дыйкан, ижара, район, комитет

Ключевые слова: реформа, фермер, аренда, район, комитет

Key words: reform, farmer, rent, area, committee

Жер-суу реформасын жүргүзүүдө жерсиз, жери аз дыйкандарга берилүүчү жердин өлчөмүн аныктоо маанилүү болгон. Алгач коомчулуктун жерди ижарага берүүсүнө тыюу салынган. Ижара келишимдери жер кодексинин 28-беренесинин жоболоруна ылайык аткарылган. Жерди бөлүп берүүдөн мурун калктын жерди өзүнүн күчү менен иштеткени, жерди иштетүүгө бирөөнү жалдабаганы, жерди ижарага бербегени такталган.

Кедей деп эсептелген топко жер берүүдө 3 негизги абалга токтолушкан. Биринчиден, үйбүлөө курамы жана алардын керектөөсү. Экинчиден, жумушчу күчтөрүнүн болушу, чарбанын эмгек сыйымдуулугу каралган. Акыркысы чарбанын шайман менен камсыз болушуна маани беришкен[6]. Нормалар дыйкандардын волосттук съездинде райондордун аймактык өзгөчөлүгүнө, жер фондуна, отурукташуу деңгээлине жараша аныкталган.

Ошол эле учурда коомдук мекемелерди куруу үчүн жер бөлүп берилген. Тактап айта турган болсок, БАК жана Түркстан республикасынын Аткаруу комиссиянын токтому менен төмөнкү мекемелерге мамлекеттин эсебинен жер үлүшү түздөн-түз бөлүп берүү каралган.

1) Айыл кыштактарда курулуучу балдар үйү, интернат, балдар коммуналары, мектеп үчүн 1-10 десятинге чейинки жер үлүшү, пахта эгилүүчү райондордо мектеп үчүн берилген үлүштүн нормасы эки эсеге аз болгон. Эгин эгилүүчү райондордо 3-6 десятин, пахта эгилген райондордо 2-3 десятинге чейин жер үлүшү каралган.

2) Атайын айыл чарба мектептери жана педагогикалык окуу жайлар үчүн жер участкаларын бөлүп берүү төмөнкүдөй жүргөн.

а) айыл чарба мектептери үчүн 1-2 десятинге чейинки жер;

б) педагогикалык окуу жайлар үчүн 1-10 десятинге чейинки жер каралган. Айыл кыштак-

тагы мектеп, балдар үйү, интернаттарга берилүүчү жерлерге уездик жер бөлүмдөрү, атайын айыл чарба мектептери, техникум жана педагогикалык окуу жайлар үчүн областтык жер бөлүмү жооптуу болгон. Элдик жер комиссиясы жогорку окуу жайлар үчүн жер үлүшүн берүүдө жооптуу болгон.

Жерге орноштуруу иши 0,5млн десятин аянтты камтыган. Чоктал, Күнгөй-Аксу, Курментин, Турген, Жети-Өгүз жана Барскоон волосторунда башталган. Андан кийин Пригородный, Лебединовка, Георгиевский, Беловодский, Сокулук, Токмок, Каракуруз жана Быстрореченский волосторунда уланган [2].

1921-ж. январь айынын аягында Талас өрөөнүндө жана Кара-Балта волостунда реформаны иш жүзүнө ашыруу башталган. Февралда Жалал-Абадта, марта Пржевальск, Пишпек жана Нарын уездеринде башталган. Реформа Борбордук комитеттин токтому менен түзүлгөн атайын топтордун көзөмөлүндө жүргүзүлгөн. Жер-жерлерде ишти көзөмөлдөө үчүн партиянын уездик-шаардык өкүлдөр комитетинин топтору дайындалган. Алсак Пишпек уездинде 4 топ иштеп анын биринчиси Ак-Сууда жана Сокулук волостунда, экинчиси Пригородный жана Лебединовкада, үчүнчүсү Георгиевский Чүй, төртүнчүсү Токмок, Каракуруз, Быстрореченский волостунда иштеген. Бул топтордо 100дөн ашык адам иш алып барган. Алардын милдети калкка нормага жараша жерлерди бөлүштүрүү, жер бөлүштүрүүдө чыккан көйгөйлөрдү чечүү болгон. Жер реформасы жүрүп жаткан аймактарда үрөн себүү боюнча комитеттер жана жер комиссиялары байлардын чарбаларындагы иштетилүүчү малдын жана жабдык-шаймандардын эсебин алышкан.

Реформанын максатын жана жүргүзүү шарттарын элдин түпкүрүнө жеткирүүдө басма сөз маанилүү рол ойногонун айта кетүү зарыл. Пишпек уездинде 1921-ж. 15-марттан 24-апрелге чейин 13939 экземпляр кыргыз жана орус тилинде газета, 2284 брошюра, 597 экземпляр плакат таратылган [7].

Элдик комиссарлар кеңеши реформа боюнча иш алып баргандарга төмөнкү эрежелерди аткарууга чакырган. Эрежелер 3 пункттан туруп, биринчи пункт боюнча областтык, уездик аткаруу комитети жана областтык уездик жер бөлүмдөрүнүн башчылары жобого баш ийүүгө иштин акырына чейин катышууга милдеттүү болгон. Экинчи пункт боюнча айыл чарбада чайрикерлердин күчүн колдонууга толук тыюу салынгандыгын чайрикер, мардикерлердин эмгегин коргой турган мыйзам долбоорун ишке ашыруу керек болгон. Кийинки пунктта Элдик комиссарлар кеңешинин буйругун аткарбаган же жер реформасын пландуу жүргүзүүнү кечендеткен жана калк арасында туура эмес маалымат тараткан кызматкерлер каттуу жазага тартылары айтылат.

Белгилей кетчү нерсе жерге жайгаштыруу комитетинин мүчөлөрүнүн дээрлик 100% орус улутунан болушкан. Буну архивдик материалдар тастыктап турат. Мисалы: Пишпек уездинде жерге жайгаштыруу комитетинин курамын жалаң гана орустар түзгөн. Жергиликтүү улуттун өкүлдөрүнүн пассивдүүлүгүн себеби сабатсыздык маселесине барып такалат.

Реформанын жүрүшүндө бай-манаптардын чарбалары жоюлган. Соодагер жана диний өкүлдөрдүн нормадан ашык жерлери алынган. Ээси белгисиз деп саналган жерлер толугу менен жер фондуна өткөрүлүп берилген.

Өлкөдө байлардын чарбасын конфискациялоо орус кулактарынын мүлкүн экспроприациялоодон да татаал иш болгон. Анткени бул жерде уруулук калдыктар да эле болсо өкүм сүргөн. Мындан сырткары жер менен бирге мал да конфискацияланган. Ал мезгилде эксплуататор деп аталган адам бир эле учурда чиновник жана кулак болгон. Ал эми дыйканчылык менен алектенген аймактарда эксплуатациялык чарбалардын бул түрлөрүнүн ортосундагы айырмачылык жумушчу күчүн жалдагандар (кулак) жерлерин ижарага бергендер (орточо байлар) болгон[3].

Бай-манаптарды жоюунун башкы максаты алардын мүлкүн конфискациялоо болчу. Натыйжада Кыргыз өкмөтү «Кыргызстандын аймагынан айылдарды советтештүрүүгө тоскоол болгон жергиликтүү байларды чыгаруу жөнүндө» токтомун чыгарган. «Калкты бай-манаптардын таасиринен бошотуу, тезинен экономиканы көтөрүү, эмгекчилерди маданий жактан өнүктүрүүгө керектүү шартты түзүү үчүн жана айылдарды советтештирүүгө тоскоол болгон»- деген айып менен Нарын, Каракол, Талас жана Ош округдарындагы жергиликтүү ири малчыларды аймактан чыгарышкан[4].

1921-жылдын экинчи жарымында пландуу түрдө жерге орноштуруу иштери аткарыла баштаган. РПК (б) Борбордук комитетинин 1921-жылдын 14-октябрдагы токтомунда реформанын негизинде келгин жана жергиликтүү элдин жер жана сууну пайдаланууда укугун теңдөө белгилеген. Бул максатта ушул эле жылдын август айында жер иши боюнча федералдык комитет түзүлгөн. Комитет борбордук жана жергиликтүү органдар менен тыгыз кызматташып, айыл чарбадагы өндүрүш күчтөрүн өнүктүрүү, жерге орноштуруу, мелиоративдик, агрономиялык жана техникалык иштерди аткаруу менен алектенген[10].

Жер-суу реформасынын ишке ашыруудагы жаңы кадамдар 1922-жылдын 1-августунда чыккан «Суу жөнүндөгү» мыйзамда чагылдырылган. Мындай мазмундагы укуктук документтерге «Основной закон о трудовом землепользовании в Туркестане»- аттуу законду да кошууга болот. Булардын негизинде белгилүү деңгээлде жер-сууну пайдалануунун туруктуулугу камсыз кылынып, чарба жүргүзүүнүн түрдүү формаларынын ишке ашуу мейкиндиги кеңейген[5]. «Суу мыйзамында» «дыйкандардын» сууну пайдаланууда укуктары жана милдеттери бекитилип, суу салыгы, суунун пайдалануу принциби боюнча калкты кооперациялоо сыяктуу суу саясатынын негизги учурлары каралган.

Ошентип реформа элдик чарбаны калыбына келтирүү үчүн жасалган маанилүү иш-чаралардын бири болуп калган. Жогоруда аткарылган иш-чаралар татаал процесстер менен коштолгон. Жер маселеси белгилүү деңгээлде чечилсе, айрым айылдарда саясий абал курчуган. Таптык мамилеле репрессиялык мажбурлоолор орун алган. Жер бөлүштүрүү учурунда европалык калк тарабынан нараазычылыктар жаралбай койгон эмес. Орус дыйкандары өздөрүнө караганда кыргыздарга көбүрөөк жер үлүшү берилгендигин айтып чыгышкан. Алардын оюнча кыргыздар жер иштетпей эле жер-сууну сатканын даттанышкан [8].

Реформа жүргүзүүдө бир топ кемчилдиктер да кетирилген. Ал кемчилдиктерге кеңири токтоолуга болот. Анткени советтик авторлор реформанын кемчилдиктерине көп кайрылышкан эмес.

Реформа учурунда комиссиялар жерге жайгаштыруу долбоорлорун жергиликтүү эл менен макулдашпай формалдуу ишке ашырган. Реформанын директивасы боюнча жергиликтүү байлардын чарбасы орус кулактары гана жоюулуга тийиш болсо, иш жүзүндө кулак, бай-манаптардан тышкары орто катмардын чарбасы да жоюлган учурлар кездешкен[9]. Орус кыштактарында нормадан ашкан мүлк так эсепке алынган эмес.

Ашык жерлер көз болжол менен белгиленген учурлар кездешкен. Плансыз алынган жерлердин натыйжасында жайыттардын аянты кескин түрдө азайып кеткен [1].

Сууну пайдалуу маселеси толук чечилбей, натыйжада айылдар арасында чыр-чатактар чыккан. Жер тилкелерин ликвидациялоо иштери жетишерлик аткарылган эмес. Райондогу жер берилген чарбалардын так каттоого алынбай калган учурлары болгон. Айрым кыргыздар жайгашкан райондордогу калк өз укугун толук билбегендиктен, байлар бөлүнгөн жерлерди кайрадан тартып алуу фактылары катталган. Реформа таптык тирешүү болуп турган айылдардагы саясий кырдаалды кескин курчутуп жиберген.

Орто катмарды реформага тартуу иштери алгач начар жүргөн. Бул тууралуу Борбордук комиссиянын отурумдарында да кеңири баяндалган. Анда комиссиянын орто катмардын өкүлдөрсүз эле иш алып барышканы айтылат. Жер реформасы аларга кандай таасир тийгизери түшүндүрүлгөн эмес. Алар өздөрүн жер берилүүчү же жерин алдыруучу топко карарын билишкен эмес. Алгач алар бай катмарга ыкташкан. Качан гана түшүндүрүү иштери жүргүзүлүп, алар жоготууга учурабасы айтылгандан тарта кедейлерди колдогону белгилүү.

Ликвидацияланган айылдан дыйкандар башка орус кыштактарына которулган. Анда кыштактагы жерлердин аянты эске алынган эмес. Кыштак тургундарынын өздөрүнүн жер тилкеси жок болгондор болгон. Ал эми орус дыйкандарын шаймансыз жаңы жерлерге сүрүү эгин аянттарынын азаюсуна алып келген. Аталган кемчилдиктерди 1927-28-жылдары түштүк аймагында көрүүгө болот.

Реформанын аякташы менен РКП (б) БКнын Орто Азиядагы бюросунун пленуму 18июлда кабыл алган токтомдо: Жети-Сууда жүргүзүлгөн реформа аткаруу комитетинин макулдугу менен аткарылып, максаты жер сууну пайдаланууда жергиликтүү калк менен келгин орустардын укугун теңдөө болгон. Мындан улам жасалган иштер өзгөрүлбөстүгү белгиленген.

Реформа кыска убакыттын ичинде жүргүзүлгөндүктөн, кетирилген кемчилдиктер, келип түшкөн даттанууларды жана көйгөйлөрдү кыска убакыттын ичинде чечилишин комитет көзөмөлдөрүн белгилген. Буну менен бирге жер реформасы бүткөндүгү жана түрдүү тартып алууларды, айдап чыгууларды токтотуу жөнүндө айтылган. Толугу менен реформа ТүркБАКтын 1922-жылдын 5-сентябрында кабыл алынган «Түркстан республикасында жерди пайдалануу жөнүндөгү негизги мыйзамдын» ишке ашышы менен токтогон.

Адабияттар:

1. Айнекова Ч. Р. Проблемы социально-экономических преобразований в переходные периоды истории Кыргызской Республики. –Б., 2019.
2. Батманова Н.И. Создание предпосылок социалистического переустройства сельского хозяйства в Киргизии. –Ф., 1954.
3. Джунусов М. О некапиталистическом пути развития киргизского народа социализму. –Ф., 1958.
4. Джунусов М. О некапиталистическом пути развития .... –Ф., 1958.
5. Дыйканова Ш. А. 1917-24-ж.ж. Түркстандагы агрардык саясат (Фергана өрөөнүнүн материалдарынын негизинде). Дис.....т.и. кан. –Ош, 2005.
6. Ильясов Дж. С. Социалистическое землеустройство в Киргизии. Автореф. дис. ... на канд. ист. наук. -Ф., 1983.
7. Ухванов П.И. Земельно-водная реформа в Киргизии в 1921-1922 годах.-Ф., 1957.

8. Синицын Ф. Л. Погоня за населением: Советизация кочевых регионов СССР в 1920-е гг. // Петербургский исторический журнал №4. –СП., 2018.
9. Озерова Н.Г. Деканство Туркестана в условиях перехода к НЭПу (1921-1924 годы). Автореф. дис. ... на канд. исторических наук. -Т., 1997.
10. Шерстобитов В.П. Ленин и крестьянство Советского Востока (на материале Киргизской ССР).-Ф., 1969.